

Djuren på gården

Anteckningar

Djuren på gården

Redan på stenåldern började vi människor tämja vargvalpar. De snällaste blev kvar, och så kom hunden till. Den vaktade bopplatsen och var ett trevligt sällskap. Hunden var människans första husdjur.

Inom lantbruket är det lite andra djur som kallas husdjur. Man menar att husdjur är djur som gör nytta på så vis att vi får något av dem – mjölk, ägg, kött eller ull. När människorna blev mer bofasta och började bruka jorden skaffade de höns, får och getter, sedan grisar och hästar. Uroxen blev början till vår tids ko.

Arbetskraft och mat

Fram till för inte så hemskt länge sedan hade de flesta bondgårdar många olika djur. En gård kunde ha en häst, fem kor, tio får, två grisar och tjugo höns. Och så ladugårdskatter och kanske en hund, förstås. Djuren gav den gödsel som åkrarna behövde. De var en arbetskraft framför plogen. Av djuren fick man också mat, skinn, tagel och dun till sängkläderna.

Djurens rytm

Dagens gårdar har inte så många sorters djur. Däremot har de mycket, mycket fler djur, men bara av ett enda djurslag. Det kan vara kor, grisar eller till och med strutsar. Många är till och med specialiserade inom ett djurslag. De har bara mjölkkor, eller enbart unga tjurar för slakt.

Men fortfarande är det så att djurhållningen kräver mycket av bonden. Han eller hon måste följa djurens rytm. De ska utfodras på regelbundna tider. Om jordbruket har mjölkkor måste de mjölkas med jämna mellanrum två eller tre gånger per dygn.

Den som har djur måste ta väl hand om dem. Djuren ska ha tillräckligt mycket att äta och dricka. Maten ska vara fräsch, näringsrik och passa för djurens behov.

Djuren måste ha varma, torra platser att vila på. De ska också få chansen att röra på sig om de vill det. I lagen står det till exempel att alla kor har rätt att få komma ut på sommarbete.

När man ger djuren mat ska man samtidigt se till dem ordentligt, kolla att de verkligen mår bra. När djuren mår bra ger de mer och bättre mjölk, ägg eller kött. Det vinner alla på.

Kor är snälla och lugna djur, men väldigt nyfikna. Särskilt unga djur vill gärna komma fram för att nosa eller slicka på handen. Mulen är fuktig och tungan otroligt sträv.

Nötkreatur

Kor, tjurar och kalvar kallas tillsammans för nötkreatur.

Om kalvarna är hanar kallas de tjurkalvar. Bara de allra bästa sparas och får bli pappor till nya kalvar. Är kalvarna honor kallas de kvigkalvar. De heter kvigor fram tills de fått sin första kalv. Först då får hon mjölk i juvret och kvigan blir en ko. De flesta svenska korna är mjölkkor, men det finns också dikor.

Äter mycket

En ko kan äta kolossalt mycket. En varm sommardag kan hon beta 60-70 kg gräs och dricka 150 liter vatten. Hon äter en timme, sedan lägger hon sig och tuggar maten en gång till. Och en gång till ... hon använder alla sina magavdelningar och idisslar. På så vis får hon ut all näring ur gräset.

Fyra magar

Eftersom de är idisslare har nötkreatur fyra magar: löpmagen, nätmagen, våmmen och bladmagen. Våmmen är störst. Den rymmer hela 200 liter! Löpmagen är mest som en riktig mage. När kalven dricker mjölk hamnar den direkt i löpmagen. De andra magavdelningarna behövs när den börjar äta växter – gräs, ensilage och hö.

För att kalven ska kunna smälta mjölken måste den ysta sig och bli tjock. Därför finns ett särskilt ämne i löpmagen, löpe. Löpe används också på samma vis när man gör ost. Fast nuförtiden använder man då oftast konstgjord löpe.

När korna betar lindar de gräset runt tungan och sliter upp det. Sedan sväljer de tuvan utan att tugga.

Ensilage = under sommaren måste bonden samla in och spara gräs så korna har mat till vintern. De stora, vita bollar man ser ligga på åkrarna innehåller ensilage, ett slags konserverat gräs. Det äter korna när de står inne i ladugården.

Kullig = utan horn.

Betäckning = när en tjur parar sig med en ko.

Insemination = konstgjord sädesöverföring. Man tar spermier från tjuren och för in dem i kon med ett instrument. Det kallas betäckning och insemination också när det handlar om andra djur som ska bli dräktiga.

Mjölkkor

Det finns ungefär en halv miljon mjölkkor i Sverige. De mjölkas två eller tre gånger varje dag.

Korna kan se lite olika ut. Somliga är rödbruna, en del är svart-vita. Några har horn och andra inte. Det finns över tusen olika raser i hela världen.

Den vanligaste rasen i Sverige heter SRB=Svensk Rödbrokig Boskap. Den är röd och vit, men den röda färgen ser i verkligheten mer rödbrun ut.

SLB = Svensk Låglands Boskap är en lite större ko. Den är svart-vit och vanligast i södra Sverige.

I norr finns en annan sort – SKB = Svensk Kullig Boskap. Den kallas oftast fjällko och är en liten, vit ko med svart mule, svarta öron och svarta prickar här och var. Fjällkon har funnits länge och hör till de så kallade lantrasdjuren.

Mjölkröbot

Alla mjölkkor bor inne i ladugården på vintern. En del står bundna i rader framför ett långt foderbord där de får sin mat. Då får bonden se till att de som står tillsammans trivs med varandra. Ofta

ställer man en äldre ko ihop med en yngre. Då är det klart vem som bestämmer. Det blir lugn och ro och korna orkar ge mycket mjölk.

Numera blir det också allt vanligare att korna går omkring lösa och kan äta eller vila sig när de vill. När de vill bli mjölkade går de till en mjölkrobot.

Dikor

Dikorna är oftast av köttras. Deras kalvar diar och får all mjölken. Kalvarna föds upp till slakt.

Charolais är den vanligaste köttrasen i Sverige. Det är stora, gulvita kor.

Hereford är också en vanlig ras. De är röda med vita huvuden och tål kyla väldigt bra.

Simmental är röd-vit med vitt huvud. Den har mer mjölk än de andra köttraserna, så deras kalvar växer fort.

Alla de här raserna har ursprungligen horn, men många avlar för att istället få kulliga djur. De är lättare att hantera och kan inte skada varandra så illa. Köttraserna korsas dessutom ofta, så det är inte alltid så lätt att se vilken ras dikorna har.

Dikor går i något som kallas lösdrift. Det betyder att de kan gå omkring som de vill. De har ett foderbord som de äter vid och särskilda avdelningar med liggplatser. Den här typen av ladugård eller djurhall är ofta öppen så djuren får frisk luft även på vintern.

En kalv om året

När kvigan är ett och ett halvt år gammal är hon redo att bli mamma för första gången. Hon kommer i brunst och då kan hon bli dräktig. Den blivande mjölkkon insemineras medan dikon oftast får träffa en riktig tjur. Om kvigan inte blir dräktig kommer en ny brunst efter ungefär tre veckor.

Efter betäckningen eller inseminationen får kvigan eller kon vänta i nio månader, precis som en människa.

Kalven föds normalt med frambenen och huvudet först. Det går

Mjölken från kon innehåller fett och fettet bildar grädde. Om den färsk mjölken får stå en stund flyter grädden upp så man kan skumma av den. Om man vispar eller skakar grädden hårt klibbas fettet ihop och det blir smör. Grädde och smör – kan du fler livsmedel som kommer från mjölk?

Den första mjölken som kommer efter kalvningen kallas råmjölk. Den är nästintill livsviktig, eftersom den ger kalven skydd mot en rad sjukdomar. Råmjölken förekommer hos alla däggdjur. När kalven fått det den behöver kan man ta lite av kons råmjölk. Den stelnar som en omelett i ugnen. Man äter den med socker och kanel och den maträtten kallas kalvdans.

En ko mjölkar 20-25 liter varje dag. Hon kan få en kalv om året från två upp till tjugo års ålder – det blir mycket mjölk! De flesta kor får emellertid inte bli så gamla.

Mjolkfrämjandet
Information om mjölkens roll i
kosten.
www.mjolkframjandet.se

Svensk Köttinformation
Nyheter och fakta från
köttbranschen.
www.svenskkottinformation.com

för det mesta ganska smidigt, men ibland kan kon behöva hjälp. Därför ska man inte lämna henne ensam under kalvningen.

Dricker med napp

Kalven reser sig snart och börjar dia. Om kalvens mamma är en mjölkko får den stanna hos henne någon eller några dagar. Sedan flyttas den till en kalvbox där den får dricka sin mjölk ur en spann med napp. Efter ett par månader får den sluta med mjölk och äta hö och kraftfoder istället.

Dikorna däremot får själva ta hand om sina kalvar. De diar henne tills de är ungefär ett halvår gamla.

När kalvarna är 2-3 månader gamla blir kon dräktig igen och föder på så vis en kalv varje år. En mjölkko ger mjölk 10 månader efter varje kalv.

Det sägs att glada grisar har knorr på svansen. I så fall är nog de flesta svenska grisar rätt glada, för nästan alla har knorr!

Grisarna använder gärna sitt tryne att böka med. Men trynet kan användas till mer! Där finns nämligen ett väldigt bra luktsinne. I Italien och vissa delar av Frankrike använder man grisar för att leta efter den värdefulla tryffelsvampen som växer långt ner i jorden. Mer och mer blir det emellertid hundar som får leta istället. Grisarna har så svårt för att inte äta upp svampen när de hittar den!

Sverige har tuffa regler för att hålla husdjur. Det är till exempel förbjudet att ta bort (kupera) svansen och ge mediciner till grisar för att de ska växa fortare. Djuren ska må bra. Hur ser det ut i andra länder?

Grisar

Till skillnad från de växtätande betesdjuren är grisarna allätare, precis som vi människor.

Svinfamiljen – eller grisfamiljen – består av hanen som heter galt och honan som heter sugga.

Ungarna kallas griskultingar, smågrisar eller bara kultingar.

Den unga suggan som ännu inte blivit mamma kallas för gylta.

Suggorna kan få kultingar när som helst under året. De är dräktiga i tre månader, tre veckor och tre dagar! I genomsnitt får de tolv kultingar varje gång. Under de första dagarna väljer kultingarna var sin spene som de håller sig till hela tiden och diar på.

Som småbarn

Griskultingar är lika känsliga som spädbarn när de är nyfödda. Det är väldigt noga att det är rent och torrt hos dem. När de inte

diar hos mamman ligger de under en värmelampa. De är mycket små när de föds. Kultingarna väger mindre än ett kilo. Suggan är väldigt mycket större, minst 150 kg väger hon.

Smågrisarna får stanna hos suggan och dia tills de är mellan fyra och sex veckor. Sedan är det dags för suggan att bli dräktig med en ny kull. Hon får alltså två kullar om året.

Inga lortgrisar

Grisar är ofta insmetade med jord och gyttja, men det är inte för att de är lortaktiga. Tvärtom. Om de har plats att ordna sitt hem som de vill så äter de på ett ställe, sover på ett annat och har toalett i ett tredje hörn. I det fjärde har de nog helst ett riktigt gyttjebad! Grisar rullar sig i leran för att svalka sig när det är varmt.

De bönder som har grisar i dag har oftast antingen suggor och smågrisar eller slaktsvin. Håller man suggor får smågrisarna stanna på gården tills de är ungefär tre månader. Då får de flytta till en gård som specialiserat sig på slaktsvin. Där får de växa ytterligare tre månader innan de slaktas.

En del gårdar har båda delarna, alltså ett stall för suggor och smågrisar och ett annat för slaktsvin.

Sveriges Grisproducenter
Fakta om grisuppfödning.
www.grisproducenter.se

I Sverige finns det fyra gånger så många hästar som det fanns för 40 år sedan. Visserligen används inte hästen i arbetet så mycket längre, men istället har det blivit populärt att ha häst som hobby och fritidsnöje.

Hästar

Hästar har alltid värderats högt av människan. I många länder, till exempel Storbritannien, är det helt otänkbart att äta hästkött.

Det är ungefär som om vi svenskar skulle äta hund eller katt. I Sydeuropa och i viss mån här i Sverige äter man däremot häst, men det förekommer knappast att man föder upp hästar för köttets skull.

Viktig arbetskraft

Förr hade man häst framför allt för att den var stark. Tillsammans med oxen (en kastrerad tjur) var hästen den viktigaste arbetskraften i jordbruket.

Hästen användes både till lantbruket – till att dra plogen, harven, såmaskinen och slättermaskinen – och i skogen.

Den var också viktig för många transporter, både att bära ryttare eller andra bördor och dra vagnar.

Fortfarande används en del arbetshästar i skogen. De drar fram timmer. Hästen kan ta sig fram utan att göra samma skada på marken som en traktor. Men det tar förstås mycket längre tid.

De flesta hästar är i dag istället sporthästar av något slag, till exempel ridhästar. Travsporten är också stor, och så finns det fullblod som tävlar på galoppbana.

Det finns många olika hästraser och de kan skifta mycket i storlek. De små härdiga Shetlandsponnyerna är knappt en meter höga över manken medan den mäktiga Shirehästen kan mäta uppemot två meter!

Kall- och varmblood

Raserna delas in i varmbloodiga, kallbloodiga och ponnyer.

Kallbloodiga hästar är tyngre, grövre och har ett lugnare

Fölet följer mamman så snart det kommit på benen. På så vis skiljer den sig mot kons kalv, som ligger gömd den första tiden. Ett föl diar flera gånger i timmen. Det diar lika många gånger per timme som en kalv gör per dygn. Det är därför en ko måste lagra sin mjölk i ett stort juver. Stoets juver är litet, trots att de bägge djurslagen och deras ungar är ungefär lika stora.

Manke = manken sitter precis där halsen slutar och ryggen börjar på hästen. Den är formad som en något avlång knöl. Mankhöjden mäts från manken och ner till marken.

Hästens tår är klädda med hornkapslar som heter hovar. De är hårda. För att kunna gå mycket på asfalt och grus utan att det gör ont eller blir skador behöver hästarna ändå skor på hovarna. Att sko hästar är ett särskilt yrke. Vet du vad det kallas? Kan du några fler yrken som arbetar med djur?

temperament. Hit hör till exempel de hos oss vanliga arbetshästarna ardenner, norsk fjordhäst och nordsvensk häst.

Varmblod är tunnare, livligare hästar. De kan vara fullblod eller halvblod. Ett exempel är svenskt halvblod som ofta rids som hopp- eller dressyrhäst. Den används också som en elegant körhäst. Fullblod är ännu hetare i temperamentet, särskilt det engelska fullblodet. De blir ofta galopphästar men används också på andra sätt inom hästsporten.

Ponnyer är robusta små hästar som får vara högst 148 cm i mankhöjd. Det finns många raser som dessutom ofta korsas. Vårt eget inhemska Gotlandsruss är en ponny. Den är 115-130 cm över manken. Ponnyer är oftast ridhästar åt barn, men förr har de även använts som arbetshästar.

Hingst och sto

Hästhonan heter hingst och honan sto. Ungarna heter föl. De flesta hingstar kastreras och kallas då valacker. Stoet är dräktigt med sitt föl i elva månader. Hon får nästan alltid bara ett föl åt gången. När fölet är litet är det alldeles lurvigt i pälsen och kan ha en helt annan färg än det får som vuxen. Fölet går tillsammans med sin mamma och diar i minst ett halvår.

Hästar betar gräs och äter ungefär samma sak som de andra betesdjuren kor, får och getter. Men hästar är inte idisslare. Istället för extra magar har de hjälp av en stor blindtarm för att kunna smälta gräset och göra om det till nyttig näring.

När hästar blir rädda vill de springa iväg. Man kallar dem därför för flyktdjur. De har också ganska lätt för att bli rädda, och om de inte kan springa iväg kan de sparka bakut istället. Man ska alltså vara lugn och tydlig när man handskas med hästar. Att smyga sig på dem bakifrån kan vara farligt.

Galoppsport är snabbt och spännande.

Det här halvblodsfolet är två veckor.

Ponnyer är populära att rida på och tävla med.

Den nordsvenska hästen används fortfarande i arbete.

Höns tycker om att bada, men inte i vatten. Istället putsar de sina fjädrar blanka och fina med hjälp av ett sandbad.

Fjäderfä

De fåglar som hålls som husdjur på en gård brukar kallas fjäderfä. Fjäderfä betyder helt enkelt "djur med fjädrar", så det finns många olika fjäderfän!

Dit räknas höns, kalkoner, gäss och ankor. På senare tid har också strutsen börjat dyka upp som husdjur på en del gårdar.

Hönsen är vanligast. Av dem får vi både ägg och kycklingkött. En höna värper normalt bara under den ljusa årstiden. Det är dagarnas längd som styr värpningen.

Lura hönsen

För att lura hönsen håller man dem i hönshus där man kan kontrollera ljuset och temperaturen. Då värper de året om, ett ägg om dagen. De särskilda värphönorna har avlats fram för att klara av att lägga så mycket ägg. Hönor av gamla raser vill däremot bara värpa under våren och försommaren. När deras bo, redet, är fullt vill de lägga sig och ruva på äggen.

Om det finns en tupp i hönsgården kläcks äggen efter tre veckors ruvning och det blir kycklingar. Det vanligaste är emellertid att man tar bort äggen varje dag så hönan fortsätter att värpa. Kycklingarna får istället ruvas fram i en äggkläckningsmaskin.

Äggen som säljs för att ätas är inte befruktade, eftersom de hönsen aldrig träffar någon tupp.

Kycklingar som ska bli kött växer otroligt fort. De får äta och dricka så mycket de vill. Efter högst ett par månader är gödkycklingen tillräckligt stor för att slaktas.

Det finns många olika raser och korsningar av höns. Varje ras har sitt typiska utseende. Vanliga höns och tuppar har kam, haklapp och öra. Kan du pricka in dessa på stora bilden till vänster?

Förr i tiden använde man stora gäsfjädrar att skriva med. Fjädern spetsades till i änden, doppades i bläck och blev en penna. Ordet "penna" är latin och betyder fjäder.

Strutsen ser och hör bra. En struts kan urskilja en sockerbit på 1.5 km avstånd!

Svenska Ägg
Fakta om ägg och äggproduktion.
www.svenskaagg.se

Svensk Fågel
Det mesta om höns, tuppar och andra fjäderfä.
www.svenskfagel.se

En tungviktare

Kalkonen är störst av alla gammeldags fjäderfän. Den kan väga upp till 20 kg. Kalkonkycklingarna är känsligare än hönskycklingarna, men som vuxna tål de både kyla och värme bättre.

Ankan är fredlig

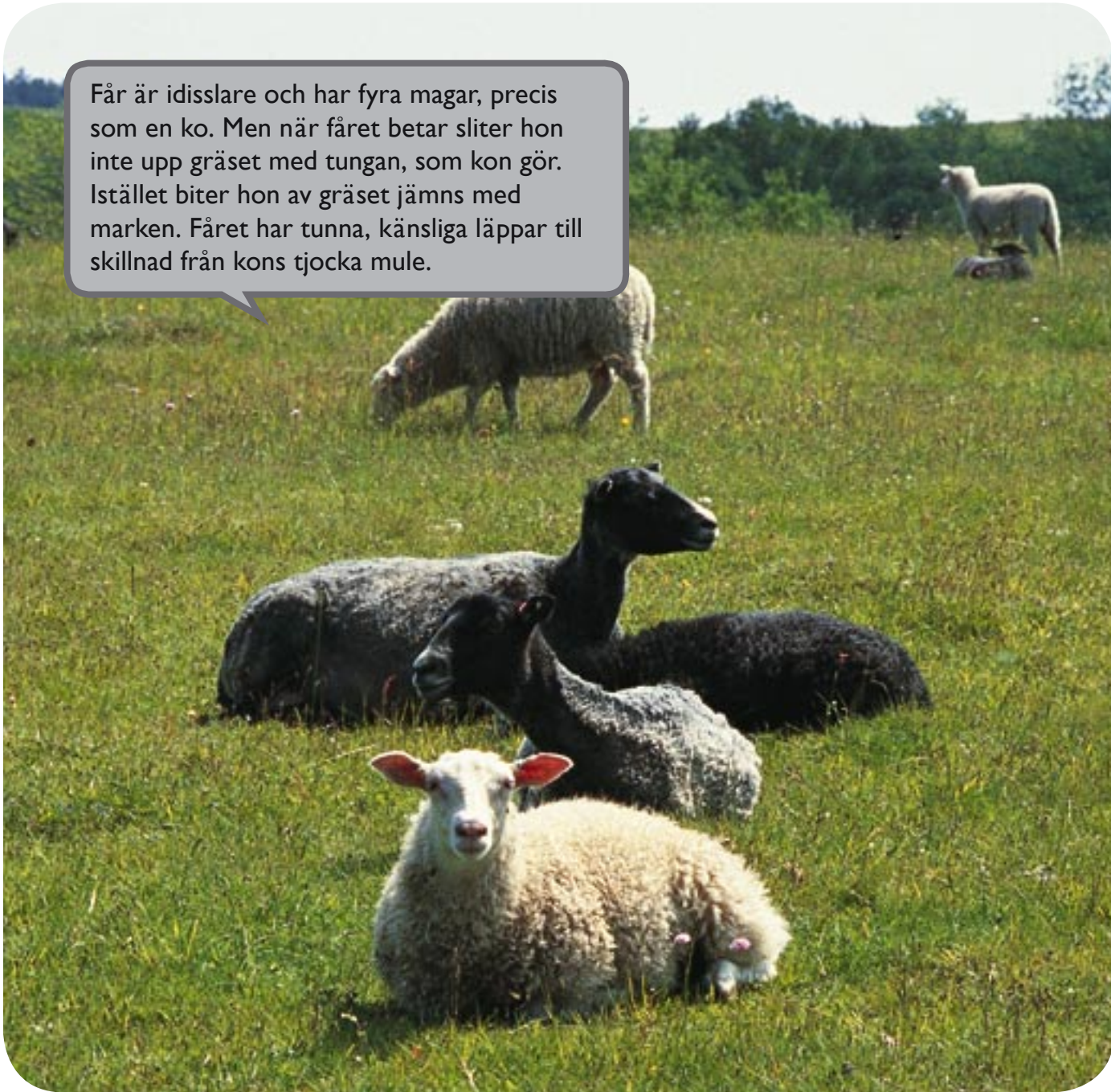
Ankan är ett fredligt flockdjur som trivs i närheten av vatten. Där äter den både växter, insekter och småkryp. Ankor hålls för köttet, men också för fjädrarna. Deras dun kan användas för att fylla kuddar, täcken och vinterjackor. Dunet är en liten, lätt fjäder som växer på ankans mage.

Chefen går först

Gäss är typiska flockdjur och det fjäderfä som varit husdjur längst. De rör sig gärna i en trekant med "chefen" längst fram. Det är ganska högljudda fåglar som gärna larmar så snart någon kommer in på gården, precis som en vakthund. Hangåsen kallas gåskarl och kan vara väldigt argsint. Ser man inte upp nyper han gärna till en där bak med näbben. Det är mycket kött på en gås. Köttet är fett och gott. I Skåne är det tradition att äta gås på Mårten-dagen i november.

Världens största fågel

Strutsen är världens största fågel. På senare år har det dykt upp en del strutsfarmer här i Sverige. Ursprungligen kommer strutsarna från Sydafrika. En strutshona börjar lägga ägg när hon är två år. Hon lägger ungefär 50 ägg under en säsong. Varje ägg väger 1,5 kg! När kycklingen är ett år väger den 100 kg och är färdig för slakt. Köttet är mycket magert och anses vara en delikatess. Strutsen föds främst upp just för sitt kött, men också för fjädrarna och skinnet.

Får är idisslare och har fyra magar, precis som en ko. Men när fåret betar sliter hon inte upp gräset med tungan, som kon gör. Istället biter hon av gräset jämns med marken. Fåret har tunna, känsliga läppar till skillnad från kons tjocka mule.

Det är mycket jobb bakom en yllekofta! Först ska fåret klippas. Den finaste ullen får man på sensommaren eller hösten. Sedan ska ullen tvättas, kardas, kanske färgas och spinnas. Till sist måste någon sticka koftan också. En uråldrig teknik att göra föremål av ull är tovning. Då gnuggar man ullen med händerna. Att tova ull kan ni prova att göra i skolan!

På Gotland kallar man de vuxna fåren för lamm. Lammen heter lammungar. Ordet "får" används inte alls.

Karda ull = ullen kammars så alla hårstråna ligger åt samma håll.

Spinna ull = den kardedade ullen tvinnas ihop till en ulltråd. Förr använde man en spinnrock.

Får

Får är otroligt tåliga djur och finns i alla världsdelar, under väldigt olika förhållanden.

De klarar att livnära sig också på torr, mager mark och de kan gå ute på bete från tidig vår till sen höst. Ja, de är gärna ute på vintern också, men då behöver de ett torrt och fint fårhus att gå in i.

Får har varm, fin ull och gott kött. Vissa kan man dessutom få mjölk av. Grekisk fetaost och en berömd grönsmörgölost som heter Roqueforte tillverkas av fårmjölk. I Sverige är det ovanligt med mjölkfår.

Fårhanen heter bagge och honan tacka. Ungarna kallas lamm.

Vill ha sällskap

Det finns många olika slags får. En del är små och smidiga, andra är stora och tunga. Vissa raser håller man framför allt för köttets skull och andra för ullen. Det finns raser utan horn och det finns raser med horn. Hos en del har antingen baggen eller tackan horn.

Alla får är utpräglade flockdjur och ett får blir riktigt olyckligt om det inte får sällskap. Fårfloeken kan röra sig och uppföra sig som ett enda djur. Vid fåra samlas de och följer varandra istället för att skingras.

De flesta lamm föds på våren. Då har tackan varit dräktig i fem månader och på slutet är hon kolossalt tjock. Födelsen är ett känsligt ögonblick. Den går väldigt fort. Tackan får ett eller flera lamm fast sällan fler än tre. Tyvärr händer det att tackan stöter bort ett lamm. Det kan vara för att det blev för många eller att någon annan tacka slickat på det. Då får djurskötaren föda upp lammet med flaska.

Den som har hand om fåren kallas för flockens herde. En del fåraherdar har hjälp av specialtränade vallhundar. Hunden vet hur man samlar ihop floeken och tar den dit herden vill.

Klappa aldrig ett får eller en get på huvudet eller i pannan! Det kan lätt utlösa en reflex att stängas, och då blir de farliga. Håller man på så här med lamm eller killingar blir de opålitliga som vuxna. Handjuren, baggar och bockar, har särskilt lätt att stängas, även som små.

Getter, får, hästar och nötkreatur är fenomenala vårdare av landskapet. De håller ängar och hagar öppna. Hur tror du landskapet skulle se ut om vi inte hade betande husdjur?

Svenska Fåravelsförbundet
Får- och getägarnas organisation.
www.faravelsforbundet.com

Getter

Geten kallas ibland för "fattigmans ko". Det är för att geten är mycket mindre än kon och den klarar sig även där det bara finns lite gräs. Men den ger ändå mycket mjölk.

Getter är idisslare, precis som kor och får. De har väldigt enkla vanor när det gäller mat. De tycker mer om blad, skott, tistlar och nässlor än om gräs.

Egentligen är det bara hondjuret som heter get. Hanen är en bock och ungarna killingar. När geten föder sina killingar säger man att hon killar.

Getter har en väldigt speciell doft. Särskilt bocken luktar – ja, han luktar starkt!

Även geten är flockdjur och vill ha sällskap av andra getter för att trivas. De är emellertid väldigt noga med vem som bestämmer och är inte så snälla mot varandra som fåren.

Stora horn

Det vanligaste är att alla getter har horn. Bockens kan vara riktigt stora! Men det finns även raser som saknar horn.

Getter har man framför allt för att få mjölk. Getmjölken är magrare och tunnare än fårmjölken.

Geten är dräktig i fem månader och får mellan en och tre killingar på våren. Första tiden får killingarna mjölken, men sedan används den för att göra ost. Geten har mjölk i nio månader. Under den tiden ger det lilla djuret ungefär 1 000 liter mjölk!

Anteckningar

Sveriges Bønder Skolkontakt

Lantbrukarnas Riksförbund
Skolkontakt
105 33 Stockholm
Tel 0771-573 573
www.lrf.se (>Vi arbetar med >Skola)